

מרשיעי ברית

מאת

חיים אפפענחיים רב דקהל מהארון.

שני פלוסופים מפורסמים עמדו בעולם, אשר רוחם כמעין המתגבר להשקות שדי המדעים: אריסטא היוני וכיוך שפינאזא הישראלי, ובלטדם לבאי עולם דעת ותבונה יצאו מפייהם כללים אשר מתנגדים זה לזה. כלל אמר אריסטא: שלא יספיק בהודיענו את האמת, אמנם חוב הוא לנו, להראות ג"כ סבות השקר והמשגה, וכנגדו מרגלא בפומא דברוך שפינאזא: האמתית היא דיין לעצמה ולהשקר. הנה לפי דעת שפינאזא די לנו לברר הרעה האמתית בכל כלליה ופרטיה ולפרש הרעיונות שנתעוררו על ידה ולהראות מקורן והשתלשלותן בשכל ובכחינה עם הוספת ראיות ומופתים על דרכי ההגיון או מתוך הנסיונות עד שכל משכיל ומבין דבר יסכים עמנו בהכרח ויבטל דעתו מפני דעתנו, כי מה לנו לענות את רוחנו לסתיר דעות המטים עקלקלותם במחקר ובבקורת ולהלאות אנשים בדברי ריבות בשערי החכמה ומענות ותשובות באנשי און, מאחר שכל מה שאינו מיוסד על אדני הצדק והאמת לא יקום, ושכפי לרואי דמטילא נפל. ולפי הסתכלות כללית נראה באמת, שזה הוא הדרך שיבזר לו החכם, למען לא יבלה את כחו ואת זמנו בהבלי נכר ומעשי תעתועים, אשר כרוח עובר ואיננו, וכמו כן נראה, שדעה זו נתפשטה גם בקרב בני עמנו, והיינו דאמרי אנשי: שקר אין לו רגלים. אך אם נשים את לבנו לדרוש ולתור על כל אשר נעשה תחת השמש, יודע לנו, שגם להשומרים הבלי שוא יש אמצעים, להטות את לב העם מני דרך ולהוליכם שולל במעצותיהם, כי נופת תטפנה שפתי דוברי שקר, לפתות אנשים בחלק לשינם כמנהג המתחכמים, אשר זה דרכם כסל למו להתעותם באותות בדים ולעקש את כל הישרה, ובמקום שהדעות משחתות הנו שרש בקרב לבם, לשוא יעמלו המשכילים בעם להשיבם לתוכחתם, ועם כל הראיות והמענות לא יצליח בידם, לפתח חרצבות שקר ולגלות קלונם של הורשי און והפכפך הגיונם ולהראות שכל תשובותיהם נשאר מעל. ואל תאמר מה זה שנצטוו עלינו, הלא יש סכנה בדבר לבוא לידי קלקול, באשר שמתוך כך צריכין אנו להגות הרכה בספריהם, אמנם המינות מושכת את הלב, כי לא מחכמה שאלת על זה, כי לא לכל איש ואיש לעמוד בפרץ, רק מי שהוא מוכסה, שאמונתו תקועה בלבו עד שכל הרוחות לא יזיזה ממקומה, וגם חכמתו וכשרון רוחו יעמוד לו לבלתי סור מארחות יושר ימין או שמאל, לו לבד ללחום מלחמת האמת והצדק בחכמים. וכעין זה אמר התנא: הוי שקוד ללמוד תורה. ודע מה שתשיב לאפיקורס, כונתו תשתדל מאד ללמוד הרבה עד שתלמודך תעלה בידך, אז תוכל ג"כ להעמיק בשיטתם של אפיקורסים למען תדע, מה שתשיב להם ותעמוד ג"כ בנסיין, להחזיק באמונתך.

אמנם לא לכך בדבר האמנות והדעות יש לנו לחקור אחר מקור השבויש והמעוות. לגלות מעין הנרפש ששמנו נבעו ואת מקבת כור שממנו נקרו כדי לגדור גדר למען לא יתפשטו דעות זרות בתוך בני הדור, אלא גם במעשים אשר תחת השמש, אשר מהם יצאה תקלה, יש לנו לדרוש לדעת מה זה ועל מה זה השחיתו התעונו בני אדם עלילותם, למות מנתיבות משפט ולחשוב מחשבות לא טובות, מאיזה סבה דמו און למסיתים וימעלי מעל להתערב עם ישינים עד שנאחזו בסכך מועצותיהם והלכו אחריהם כעכס אל מיסר אייל, וכפרט אם אלה האנשים, אשר הודחו להמיר כבודם בקלון לא מהמון עם הם, אבל יש להם עינים לראות ואזנים לשמוע ולכ להבין, ישומטו ישרים עליהם והתמהו תמהו, כאשר עם כל יתרון רוחם והכשר החכמה לא הצליח בדם, לפתח אגודת מיטה ולשמיר את גלם מלכד, ובחזיונות כאלה ויחיד אדם נראה ישרנו באיזה תקופה מתקופות התולדה, עלינו לתור גם אחר הסבות החיצונות שגרמו את זאת ולדרוך לדעת אם בני דורם נקיים הם מכל עין ואשמה, אם באמת עשי את חיבתם בכל ענין או אם אין להרהר אחריהם, שאפשר שלא כדעת וכל כרצון נתנו יד לרדת, וכפי כן לפה לא עלתה בידו מירי העם והחכמים להסיר מכשיל מדרך בני עמם ובמה חטאו עד שפעמים גם פעילותם נהפך להם לרועין.

הנה ידענו שכמה אנשים מבני עמנו פנו עורף לאמנות אבותינו, ופעמים גם בעת ששקטה ארץ מגורים מן הדרוסות והשמדות, ויש מהם היו ישינאים אחיז את אחיהם תכלית שנאה ונתנו יד לאויבי נפשנו לנשפך בוז וקרון על דתנו וחכמתנו שבכל דור ודור, ולהלשין אותנו בכל עת מציא, הלא ספרי תולדות היהודים מלאים מספורי מעשים רעים, שעשו המתפרצים איש נפשו עני ודתו, ואם שכבר הגו ועמלו גדולים חקרי לב, לחיות את דעתם בענין זה, אמנם כל משפטם לא היה רק כפי מראית עינים ימצב היהודים באיזה זמן אי מקום, אבל על מעשי הכפירה בכלל וזכת עויבת הדת בקרב ישראל עוד לא ישמו עיניהם, למציא פשר דבר, ואם נסירה להבין את המראה הרע הזה, דעת לנכון נקל, כי אין את נפשינו לזכר מן האנשים אשר דרך אמונה לא ידעו ואין משפט במעגלתם, ומגמת פניהם רק לאסוף הון ועשה, כי בהם בצע הכסף יענה את הכל, וכפי כן אין להרבות מלן על אלה החכמים, אשר היה החקירה נוססה בקרבם, וגם כשירונותיהם מטיגלים מאד לעשות חיל ולגלות תושיה לרוב במדעים שונים ותשוקת נפשים לחכמות עצמה עליהם, אבל כאשר שהם מגזע היהודים נסגרו לפניהם ישערי בהמיר, ואין לאל ידם לבוא אל היכל החכמה פנימה, לכן הוציאו ישן מפני חדש, למען לא תהי דתם להם לפוקה ולמכשול, כי בהם גברה אהבת החכמה על האמונה וקלקלה את השורה, ומגלתי יכולת לכלוא את רוחם התעו את עצמם, כאמרים: כי לבוש החיצון של האמונה אינו מעלה ואינו מוריד, כי מושבה רק בלב שממנו תיצאות חיים, ומצות מעשיות כלא נחשבו בעיניהם, וכמו שהיו מתישלים במצות כהיותם עוד בקהל יהודים כן יתשלו במצות דת חדשה, אשר קבלו עליהם, ועפי רוב לבם כל עםם בהמרים את דתם, ויחודר אם כרו מלכס, שתעודתם היא להרים קרן החכמה והמדע, כאלו מצא כל אחד ואחד כתוב בספרו של אדם הראשון, שחכים יתקריא ובר ישראל לא יתקריא מן האנשים כאלה אין לנו לדבר דבר, כי מורשי לבם

ועשתנותיהם לא נסתרו מנגד עינינו, אמנם על אלה, אשר כבני אדם עברו ברית, לא מתוך המעשים שזכרנו, יש לחקור, מדוע שובבו משוכה נצחת ותורידו לעפר כבודם וכבוד בני עמם!

הנה לפי דעתי הסבות הכלליות יתחלקו לשני אופנים, או שמקורן בטיבם של האנשים ההם, שאינם עלולים ומוכשרים להבין תעורת ישראל, על כן פעמים השע עיניהם מראות תושיה, ופעמים גברו עליהם רגשי נואש מתוך פעולת מאורעות הזמן, או שיצאו מתוך שגגת ראשי העם בתקופות שונות.

דבר ברור הוא, שלכל עם ועם יש תעודה מיוחדת להועיל לכל משפחות האדמה, ולעורר בקרבן פרטי דעות וכשרונות, הנהוצות להתפתחות רוחם וכחם, כדי לעלות מעלה מעלה בהשתלשלות השכלתם, הן בעניני הכמה או מדינה הן בתקון דרכי החיים ודומיהן, ובראשם עם בני ישראל והיונים, אשר נראו שהוקמו על, לעשות פעולה עצומה על הברת האנושי בכל ערן וערן. ה' בחר בעמו ישראל, לתקן עולם במלכות ציורי־מחשבי (אידעאל) של האמת והאמונה ועפ"י יסודי השרשיים של תורת הצדק והמוסר, המסתעפים ממנו, וכמו כן הלך ה' להיונים, להשלים ציורי־מחשבי של היופי והנעימות בכל ענין, ושניהם גדלו ועשו היל, וכל אחד ואחד כפי הלך נפשו ויתרון הכשר הכמתו ודוח־מבינתו אשר הנהיל ה' לו. היונים היו מהירים מאד במלאכת מחשבת, לצייר היופי והנעלה על צד היותר טוב, אמנם האמת נעדרה מהם, כי גם חכמיהם גם גדולי הפילוסופים, שיצאו מקרבם, לא באו לידי המדרגה, להאמין בבורא עולם ושהוא אחד ואין שני להמשיל לו ולהחבירה ושהוא משניה על באי עולם באהבה וברחמים, וכל בני אדם נבראו בצלם, אשר מטעם זה כאחים בני אב אחד יחשבו ומשפט אחד לכולם, באשר שכל אחד ואחד מסוגל לעשות הטוב והישר, לכן אין יתרון לאיש על חברו רק כפי מעשה צדקה או מהשבותיו המהירות אשר הצטיין בהם. אמנם דעתם היתה, שיש אנשים אשר מבטן ומלירה נועדו לעבדים, ויש מהם נבחרו ונקראו להיותם רודים בזולתם, מפני שהם קרובים יותר לנוע אליליהם משאר משפחות, ואמונות מפלות כיוצא בהן. וגם חכמת המדות והמוסר, שבה העמיקו הרחיבו לא הכתה שורש למטה ולא עשתה פרי למעלה, באשר שהסר להם ציורי־מחשבי של הטוב המוחלט כי אליליהם אשר התפללו אליהם, לא היו שלמים במדות נעלות, וכפי השקפת היונים גם רגשי האנושיים ויצרי לב אדם הגרועים, כמו שנאה תחרות וקנאה לא היו זרים להם, לכן גם בהם מצאו עון ותהלה. אבל בדבר היופי והנעים השכילו בכל אופן, כי לא לבד שהיכלי ענג והמצבות אשר הקימו, וצלמי המהוקים ותבנית כל דבר הנשארים מהם מלאים זיו נעם מחמדי עין, וכל רואיהם ישתוממו על ההוד וההדר, שנוססה בהם, וכלם יענו ויאמרו: זאת היא כלילת יפי משוש לכל דור ודור. הנה גם ספריהם נאוו מאד, מפני שבהם הכל מסודר ומתוקן בתכלית הנעם; וכמו שהוצק הן במלאכת מהשבתם ומעשה אמן ידם, כך היה להם יתר שאת ויתר עז בעריכות שמתם, הלא ידענו שיצא להם שם בגוים ביפים כי כליל הוא בהדרם אשר שמו עליהם, לכן על נקלה הצליה להם, להשוד לב הקוראים את דבריהם מתוך מליצתם. ומהירת רוחם ותוקף תפארתם בהצעת

דעתם בחכמות שונות, עד שהיו תבו לרגליהם וישאו מדברותיהם, בלי לבחון האמת אתם, ובלי לנסות בחכמה, אם לא בהסירם לוש היפי הלושה עליהם והאדרת שלבשו בה רעיוני לבם ופרי עיונם, גם עז פניהם ישנה, ועין בעין יראה, שכמה פעמים אין בפיהם נכחה. לא כן עם בני ישראל, להם נתן מאת הבורא ית' לב מבין להכיר האמת והצדק, ולהעמיק בהם בעים רוהם, והוא תהלתו ותפארתו, שכל יקר ראתה עינו בענין זה, וכל טוב אמונה מהורה המסכמת עם השכל בידיו, אך הסרו להם הכשרונות, לערוך הגיון לבם ומה שנהגלה להם מתוך העין והמחקר בנעימות, למען היות נשחר נכון מוצאם. הן אמת ששירי משוררינו הקדושים ומשאות נביאנו נשגבים מאד מאד, כי רוה ה' דבר בהם ומלתו על לשונם, ולתפארת הם לנו, כאשר שיתנו עדיהם ויצדקו שאין רחוקים אנחנו מרגשי היפי וההדר, בכל זאת בדבר הצעת שטתם ובידור דעתם במחקרי חכמה, וביחוד בימים המאוחרים שכבר פסקה הנבואה, לא היה לאל ידם, שיהיו ספריהם ערוכים בכל ושמורים ונחמדים להשכיל, כבנין מהורר בכל תכונתו מוצאיו וטובאיו, ואף שכלם זרע אמת, אבל גם המובהרים שבהם עד תכלית היפי עוד לא באו. מה גדלו הרעיונות שבספר קהלת, מה עמקו עשתותיו ומורשי לבו וחקירותיו, הנוקבים עד תהום, אך מי לא יודה, שפעמים בכבדות ינהג בחות דעתו, וע"פ רוב רק ברמזיה בעלמא, בלי להודיענו את כל ונבחת. הנה למותר יהי' להעיר שע"י זה לא תגרע פעולת בני עמנו וגם לא יפוך ערכו הרם, כאשר שהטוב והאמת אינן צריכין להשען על שום דבר חיצוני מן קיומן לעד מוסר בעצמן ובמקורם הרוחני, ורק מעיל צדק מעטה פה להם, ומי שיכבד את האמת רק כפי בגרי התמורות והמהלצות שהלבישו אותה, ולא מתוך הכרת ערכה הרם והנשגב, לא יעמוד בנסיון ולא יהיוק בה בקל גפשו ובכל מאדו, ולא לחנם נאמר משה רבנו שהיה כבר פה ועל שפתים רק בפי תפארות לדעת, שהתורות והחקים והמשפטים אשר צוה אותנו פלסו להם להנחות בלב עמו, לא ע"י הדר מליצתו ולא ע"י שכתו גדול בפיו או שנבר בלשון הרק, מפני שכלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ככתוב "סמוכים לעד לאנשים עשויים באמת וישר". ומה יקרו בזה דברי הפלוסוף קאנט (בספרו בקורת פה להנחות) שהעיר "שאין לנו מאמר היותר נשגב בתורה אלא האזהרה לא תעשה לך פסל" כי דבור זה יספיק לנו להבין ולדעת את התלהבות הנפש המהרנית בעם ישראל, לאהבת דתו ואמונתו בערכו ויחוסו לעמים אחרים בפשה התקופת של השתלמות המדותית". ובאמת דרך זו הוא, לבקש עזר למהלכות התאונות העולות, בעשות להם פסל ותמונה, ולהביאם בעדי עדיים פה שנתנו מרגשם לשומעיהן (1).

הם טאמם לא יחזיקו ויפטר בדברים העומדים ברומו של עולם המושגות לא יצליחו כלל, להכיר את הענינים בהכרה פנימית ולהבדיל בין תוכו לבדו ובין העקרונות להקפד לנו לכן מצינו שכמה אנשים רק בפיהם יגשו לדבר מספרים מסתעפים משהאנשים אין עמם, וכבר התאוננו חכמי עמנו על נערי ה' חזקה מהלך חזקה חזקה.

הערה (2) עין קאנט בן המוסר והחכמה. להחכם פ. מיעזם ומלמרי על ספר זה בהאסיף (חיד).

בני ישראל, אשר בקראם איזה פרקים בספרי היונים החלו לבעט בתורתנו ותופשיה (אגרת מוסר לר' שלמה אלעמי), וזה בודאי מפני ששטתם העוטה בלבוש נאווה ונאדר משכה את לבה עד כי מח עיניהם מראות, שפעמים רק קורי עכביש יארונו, ומשענתם משענת קנה רצון, ורעיון אחד מרעיוני המוסריים שבתורה ובשאר כתבי הקדש עולה על כל מה שהביעו ודברי המעילים שבפלוסופי היונים בחכמת אלהות ומדותיה, וכמו כן התרשלו אח"כ מלהיות עמלין בתורה כדי להוציא מתוך ספורי דאורייתא שהן לבושי דאורייתא (הזהר פ' שלח) ומנעם מדברותיה הפנינים היקרים, דהיינו דעות הנשגבות שנכללו בהן, מפני שמעת אשר הורגלו להנות הרבה בספרי האומות אשר דרך היונים היה לכהבריהם לעינים ומעמו וראו שבהם הכל מוכן ומוזמן כשלהן ערוך, לא השתדלו עוד לעיין בספרות ישראל הישנה ולא היו יגיעים להוציא מהן את התועלת הדרושה לנפשם. אמנם לא לבד ספרי הפלוסופים וההולכים בעקבותיהם בעריכת הרוש בית מדרשם היו להם כמה פעמים למכשול, אלא גם התנהגות המדינה של העמים סביבותיהם בכל פרטיה, אשר ברמים תתהלך, עור עיניהם וסכל את דעתם, כמו שמצינו ביוסף הכהן שנתן יקר ותפארת לעם הרומיים ולהכמתם ומועצותיהם בעינים מדיניים בלי לשום אל נפשו, שתועבה יבחר בהם, שלולא כן לא היה לו מטעם זה להתרעם כל כך על האנשים אבירי לב מעמו, אשר לחמו בכל עז בעד הופש ארצם, ולא רצו להכנע מתחת ממשלת אויבי נפשם, ומי לא יתמה, איך נסתר מנגד עיניו ננע הצרעת בקירות הבית הגדול ממלכת הרומיים, והרקב בעצמם, אשר כשרש פרה ראש ולענה יבלה בשרם, בלי להבין שכוף כוץ תמס כעש חמודם, אם לא שנאמר, שכזביהם התעו אותם, באשר שרק למראה עיניו שפט ולמשמע אזניו הוכיח. ואפשר שלזה כווננו ג"כ הו"ל בדרשם את הקרא ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם זו מינות (ברכות י"ב: ובב"י מינען איהא דרך מינות), שבאמת אם ירגיל האדם לשפוט את העיניים הן בחכמות הן באמונה ודת או בשאר דברים, שיש להם יחס ושייכות לעולם המחשבת רק מתוך מראות החיצונות שלהן, כפי שהם מושכים את לבו או כפי אשר יתענג מזיוס ומתארם, ויאמר טוב לכל כה שהוא רק תאוה לעינים ונחמד להשביל, בלי לצרוף ולבהון ערכם הפנימי, יבוא אח"כ לעקש את הישרה ולפלס דברי צדיקים, וישים מר למתוק ומתוק למר, כי יפיפותו של דבר אינה עדות נאמנה, שגם יסודתו בהררי קדש האמת והצדק, ובדור הדבר שמתוך כך נאברו כמה נפשות מישראל.

אך פעמים נתרבה פעולת אלה הסבות יותר ממה שיראה הרואה את הנולד. הנה ירענו שצוק העתים גרמה לאבותינו שהסיהו את דעתם מכל יפי נועים, ובפרט מימי הבינים ואילך, באשר היו מרדפים בלי השך, וקדרו עליהם ימי חייהם, והנה בגרמניא הורידו אותם למדרגת עבדים, לכן השכה גם תאר פניהם והשקפתם כמו שאמרו הו"ל (מדרש הוית) שהשעבוד מנבל, והיתכן שהאנשים אשר הוכרחו ללבוש בגדים, שבהם נרשמו אותות הבויון, ששימו את עיניהם עוד על הוד תארם ומראיהם? אמנם הקלוקל נראה ביותר בתפלתם בצבור ובקיום המצות ובמנהגים לא כן שנתפשטו בקרבם בדרכי עבודתם

והתנהגותם בימי השך ואפלה, שלא השוּעוּ על מה שהורו הו"ל בדבר הדור מצוה ושרשו את הקרא זה אלי ואנוהו אתנאה לפניו במצות, אבל השבו, שרק כונת הלב היא לרצון לפני ד' וצורתה החיצונה של עבודת הבורא כמעט כדבר רק היה בעיניהם, ואם אמנם שגם זה לנו אות נאמן על טהר מחשבתם וגדל צדקתם, שתפלתם באה ממעמקי הלב, לכן לא היו צריכין לאמצעים חיצונים, כדי לעורר הכונה בעמדם לשפוך את ישיהם לפני ה', בכל זאת במאה האחרונה כבר היה להם דבר לרועץ, וביחוד במדינות צפונית שבגרמניה, כי אבותינו הלכו בזה עד הקצה האחרון, וכמעט נראה שקצה נפשם בסדרים ובהדרגת הפלה, ומה לנו לספר מן האי־סדרים בבתי כנסיות, שהיו עו"כ למשל ולשנונה בכל העמים, עד שהמשכילים בישראל, אשר רוחם לא היתה נאמנה כל כך עם דתנו, החלו לזלזל בכבודה ולא רצו עוד להתערב עם אחיהם ולהשתתף בצערם באשר ששם ישראל נראה להם לבושה, וכמו שהרבו לעסוק בספרות האומות ובחכמת היפי והתאוו רק למטעמיהם, כך היתה מגמת פניהם, להפרד מדרכי אבותיהם וממנהגיהם, בלי לבחון בין טוב לרע, וביותר הנשים אשר נתקרבו מן שרי האומות והכמיהם וסופריהם מפני השכלתן והנן הטוב, אבל לא ידעו צערם של ישראל, באשר חנן ה' אותן בעשר ונכסים, וגם לא נתחנכו בימי נעוריהן בעקרי אמונתנו, ובאין מבין, שבם נרשמו יסודי תורת המוסר האמתית ושכל הרעיונות הנשגבים אשר בהם יתפארו חכמי זמנם באמרם: שדורם דור דעה הכינם וגם חקרם, מסתעפים ממנה, הנה רבי תורתנו כמו זה נהשבו להן, וגם דעת תעוררתנו לא הפצו, לכן נתנו און קשבת לדברי המסיתים, אשר חלקות בפיהם וידעו לפתות אותן, עד כי יצאו מכלל ישראל. ובאמת לא דבר רק הוא מה שאמרו הו"ל (מגלה ט'): יפת אלהים ליפת וגו' יפיותו של יפת, יהא באהלי שם. וכאשר שכחו אבותינו מה שיש לעשות בפנה זו, נתרבה המינוח בארצות אלו.

ראיתי פה לחעיר שלא טוב עשו אחינו שברוי"פ, שראו עיניהם בכל התקנות החדשות שנעשו במדינתנו בבתי כנסיות, הנה אין את נפשי להליץ בעד אלה המתקנים נמהרי לב, אשר הפריזו בזה מאד על המדה, ובקשו לבטל רבי המנהגים, וגם אלה שהיו יקרים בעיני העם או שיש להם מקור בהלכה, כי אתם משונתם, באשר קלקלו מה שרצו לתקן, הם אמרו: שעת לעשות היא לסדר עבודה, למען לא יהיו עוד בתי כנסיות של ישראל לשמצה בקמיהם, ובזה בודאי היתה כונתם רצויה, אמנם באשר שע"פ רוב עקר השתדלותם היה רק למצוא הן בעיני הגוים, נתפרדה ההבילה, עד שהפריץ מרובה על העומר, ונתעוררו על ידם קטמות ומריבות בכמה קהלות, אמנם קצתם ובראשם הדרשן המפואר ר' יצחק מאנהיימער ז"ל בוועין, עקב היתה רוח אחרת עמם וההזיקו בענין זה בדרך הממוצע והיו מתונים מאד בהשמיעם חדשות, לכן גם תקנותיהם נתקבלו ברצון ברוב המקומות, ובצדק נובל לומר עליהם ועל ההולכים בעקבותם שרבים השיבו מעון.

אך יותר מן נעדרות היפי גרמו מאורעות הזמן, שכמה אנשים מקרבנו נוזרו מאחרי אמונת אבותיהם. הנה כבר העירונו, שאין דברינו פה מן אלה

שנאנסו להמיר דתם או שקבלו עליהם דת נוגשיהם ורודפיהם רק למראית עין, באמרם אל נפשם: הכי כמעט רגע עד יעבור זעם, אז נשוב אל תורתנו; כי מה לנו לבוא במשפט עם אלה האמללים, אשר הכניעו את ערפם, למען להיות להם נפשם לשלל, או מי ירהיב בנפשו להפיל אבן אחר הנופלים? אמנם ידענו, אף שבימי השמר רבים מאבותינו מסרו את נפשם על קדושת השם, אבל כאשר ארכו הימים, פעמים נשתנה הרבר, כי כך הוא תכונת לבם של איזה אנשים, בימי הרעש ועוזו מלחמה וכליון הרוץ יהרפו נפשם למות, אך אם ישוב מעט מעט הסער לדממה, אף שלא מצאו עוד מרגוע לרוחם, וימעטו וישוהו מעצר רעה ויגון, תתקרב מעט התלהבות לבם וקנאתם לאיזה רעיון גדול, שבעבורה הקדישו את עצמם קודם לכן למות, ויתעורר הפץ היים בקצתם, אשר נשאר מתוך ההפכה, והוא הוא שייכשיל כחם עד כי לא יכלו לעמוד עוד בנסיון כבתלה. וממעט זה מצינו כאשר שקטה הארץ מן השמדות ולא היה עוד משפט מות למי שיהזיק באמונתו ובתורה המסורה לו, אבל שאר גזרות קשות שגורו עליהם לא נתבטלו וגם לא חדלו לכתוב עליהם מררות ולחדש בשנאתם כל יום מעשי אכזריות המה, שקצתם החלו אה"כ לפסוע על שתי הסעפים והיו נבוכים בדעתם, כאשר שבא מרך בלבבם ולא קמה עוד בהם רוח מפני אויביהם מחרפי נפשם ודתם, כי אריכות הצרות והמון התלאות שעברו על ראשם גרמה שנפשם ברעה תתמוגג, ובראותם כי הייהם תלואים להם מנגד ואין מנוס, באו הנחלשים בעיניהם להרהר אחרי הישועות והנחמות שנתבשרו לנו ע"י נביאינו וחכמינו באמרם: מה לנו להלחם עוד בעד אמונתנו אשר עליה הורגנו זה כמה שנים, ונחשבנו כצאן טבחה, מדוע דרך העמים צלחה ישליו כל יושבי הארצות, הלא לשוא יגענו ולתהו כלינו חיננו, למה ה' יעמוד ברחוק ולא יתיש ישועה לפלמט בית ישראל?! וכאשר מצאו רעיונות והרהורים קשים כאלה מסלות בלבבם, נתעוררו ג"כ רגשי נואש בקרבם והתמוטטה האמונה בתעודת ישראל והורד עז מבטחה ואברה תקותם. וכבר העירו הז"ל שאין דבר רע לישראל כהתיאשות מן הגאולה, ובאמת הנסיון מורה, שרבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה.

לפי דעתי היה אלישע בן אבויה אחר מן המיוחדים שבהם, כמו שיש ללמוד ממה שספרו ממנו בירושלמי (הגיגה פ"ב), כי אף שלבשו הרברים בלבוש אגדי כדרכם כמעט בכל המקומות, אין ספק שנרמוזו בהם עשתנותיו ומסתרי לבו וממה ששער בנפשו, כשיצא לתרבות רעה. הנה בברייתא אמרו עליו שנכנס לפרדס ונמשך ע"כ למינות, אמנם אם אמת ונכון הרבר שרק רוח הבקרת השיאו לירי דעות וזרות, וחכמתו ודעתו היא שובבה אותו, ושרק מתוך סבה זו עזב מקור מים חיים, עוד לא ידענו למה החטיא את הרבים ומאיוה טעם היה מקמרג את התי"ה שברורו ועשה מעשים מבויערים כאחד הפריצים? הנה ברה"י לכל עם ועם נזכרו כמה אנשים, אשר תקירותיהם הוליכו אותם שולל לנשות מסעגלי יושר או שעזבו דרכי אבותיהם ואמונתם, אבל כל זמן שבני דורם לא השמינו אותם, רוח הסבלנות היתה שוררת בקרבם, עאכ"ו שלא רדפו את האנשים שעמדו באמונתם ויראתם, אדרבה מצינו לאיזה פלוסופים ופייטנים (כמו לוציאן

הרומי ודומיהם) שכפרו בכל, ואף ע"פ כן היתה רוחם נוהה ממי שהלך בתורת אבותיו, ופעמים דברו נכבדות בו והיו משבחים ומפארים אותו על טהר לבו וצדקתו. על כן יש לחקור מאיזה טעם קלקל אלישע בן אבויה את השורה יותר משאר כופרים; ואם יצא ע"י התפלספותו מכלל ישראל, למה יצא ג"כ מכלל הכופרים אשר הסו ע"פ רוב על אמונת המון בני עמם וידעו להוקיר רוח יראת ה' שמצאו בתוכם? אין זה כי אם שכמה סבות היצונות גברו עליו. הנה ממנו יסופר, שראה לשונו של ר' יהודה הנהתום, הנהרג מן הרומיים, בפי כלב ואמר: זה הלשון שהי' מוציא ד"ת בתקונן, זה הלשון שהי' יגע בתורה בל ימיו זו תורה זו שכרה, דומה שאין מתן שכר ואין תהית המתים — ! ומה נראה עין בעין שמאורעות הזמן והשמדות עשו רושם בלבו עד כי נוחלה ונכרתה האמונה מקרבן. ואנשים כאלה אשר ירהיבו ויהינו, לשפוט את הנעשה רק למראה עיניהם, ולא אמרו בלבם: הבסוד אלהי תשמע אם עד תכלית שדי תחקור, בודאי יסונו ויבגדו ויהפכו כקשת רמיה ויכפרו בהשגחת הכורא ויתאשו מן הנאולה, ואם השתות יחרסון, האמונה בתעודת ישראל איך תתקיים? וראיה לזה מה שספרו עוד ממנו בעת שנאנסו בני עמנו לשאת משא בשבת ונתכוננו למעון ב' אנשים משום שנים שעשו מלאכה פסור, השתרל הוא שישא כל אחד לעצמו כדי שיחללו את השבת, וכשבקשו לפרוק את המשא בכרמלית, הוא אמר שיטעינום צלוהית, כדי שלא יוכלו לפרקן בכרמלית משום שישתברו וכל זה כדי שירגילו להלל את השבת, הכוה דרך איש הכם לבב אשר למד וחקר הרבה? אין זה כי אם שלפי דעתו המשובשת אין עוד אחרית ותקוה לרת ישראל, ומש"כ אמר בלבו, שטוב הוא שתשכה התורה, ובני עמו ישתעברו, למלכות רומי ויפרקו עול מצות מעל צוארם ברצון, למעניחיו ולא תהיה עוד האמונה למכשול און להם, ומטעם זה שנא ג"כ את הת"ה תכלית שנאה, כי הוא הבין שהם התעצמו בכל כהם לדבר לפנייהם דברי כבושים ולהזהירם, למען לא יאתנו למוט רגליהם, והדריכום לקיים את המצות בצנעא וביהוד אם ראו שנאנסו איזה אנשים לעבור על ר"ת, הורו להם שיעשו את הדבר באופן שלא יהיה בו איסור כל כך, וכמו כן לא ייגעו ולא ייעפרו ללמד את בניהם תורה ומצות ולהקשיב את אונם לתעודת ישראל ולהלהיב את לבם, להחזיק במעוזם ולהצליה ולרכוב על דבר אמת וענוה צדק, ועשו פעמים את מעשיהם בחשאי, כי בצפיתם צפו שלא לעולם יקצוף ה' עליהם, ועוד מעט ואין רשע, ושבת נוגש ושבתו הנזרות, לכן דברו על לבם שלא יחתו ולא יבשו, כי נצה ישראל לא ישקר ולא ינחם, ועל זה יצא הקצף מלפני אלישע בן אבויה, באשר שהוא חשב, שאין ממש בדבריהם, וכבר עבר כלה על אמונת ישראל, וגם השתדלותם של טורי העם תזיק את נערי בני ישראל, באשר שע"כ יבאישו את ריהם בעיני הרומיים, ואין להם סכנה גדולה מזו, ומי יתן שלא ידעו תורת אבותיהם כלל, לכן הלך לבית הספר ואמר למליא מה אילין יתבין עברין הכא אומנותיה דהן בנאי אומנותיה דהן נגר וכו' (ירושלמי שם) והדיחם שלא ילמדו עוד תורה, הרי שמתוך שהתיאש מן הנאולה בא לידי דעות כאלו, עד שהכמי בני עמו היו כעוכרי ישראל בעיניו והשב שבועון החכמים יכינו הרומיים מטבת לתלמידיהם.

וכופרים כאלה שנהפכו לאויבי ישראל, מפני שנברו עליהם רגשי נואש ולא היו מאמינים בגאולת ישראל, מצינו ג"כ בתקופות שונות, וביחוד בארץ ספרד בימי השמר משנת קנ"א והלאה, הנה ידענו שמעת ההיא נרדפו בני עמנו כמעט בכל מקומות מושבותיהם בארץ הזאת, ובפרט כאשר קמו הנוסרים מארטינגנו ופירער ועוררו קנאת המון עם, בדרשם ברבים בנגותם של היהודים ונהרבו כמה וכמה קהלות, יש מהם שנהרנו על קדוש השם, ויש מהם שהסירו דתם והיו קוראים להם אנוסים (מאראנגנו), אשר רוחם לא היתה נאמנה עם הדת החדשה שקבלו עליהם, אמנם היו נוהרים לקיים את המצות בצנעא כידוע, ומהם יצאו איזה אנשים בני בליעל אשר פקרו טפי כדרך אפיקורסי ישראל (מנהדרין ל"ח): ובאשר שנתעשרו ועלו לגדולה ע"י שנעשו מומרים, רצו להראות שהם אדוקים מאד בברית החדשה שכרתו עד שקצתם היו שונאים את אחיהם והרבו להשתדל להדיחם מאחרי תורת ה' הן ביד חזקה ע"י שהוסיפו עליהם צרות ומצוקות הן במעשי ידיהם ע"י ספרים שהברו. — והנה אף שהיו עוד כמה סבות שגרמו רע לאמונת ישראל בימי הביניים כמו שאבאר לקמן, עכ"ל נראה שפעולת התיאשות מן הגאולה עלתה על כלי, ובפרט כאשר ראינו שרבים היה ת"ח מכבר והיו עוסקים בתורה ובתלמוד ויש מהם גם בספרי המתפלספים ובעלי קבלה, עד שיצאו לתרבות רעה כגון ר' שלמה הלוי מבורגוש שהי' ת"ח ומצא חן בעיני הריב"ש (תשובותיו סי' קפ"ז) בהיותו עוד יהודי, ואחרי שהסיר דתו עלה מעלה מעלה ונתנו בידו משמרת כהונה וכנו אותו בשם הכבוד פוילוס די סאנטא מאריא, והוא הי' רודף את בני עמו ודבר סרה עליהם והלשין אותם בכל עת, עד שאפיפזיר בענעדיקט הי"ג גער בו, בראותו שהפריז על המדה, וכאשר התוכה במכתביו עם חכמי היהודים שברורו, כתב לו ר' יהושע מלורקא שמתוך השמדות והצרות המתחדשות עלה ברעתך, שלא יזכר שם ישראל עוד, וכמזהו כמה מומרים, בהשבם שפעולת המהזיקים בברית תזיק לבנים יולדו להם. וזה כמה שנים ראיתי באחד ממ"ע שי"ל בבערלין מאמר גדול על פוילוס הנ"ל וסיעתו, שבו הוכיח המהבר אשר שאב ג"כ מן ספרים וכ"י בלשון ספרד, שדעתם של אלה האנשים היתה, שדת יהודית תבטל בקרוב בימיהם, והאמינו בזה באמונה שלימה, כאלו נתגלה להם הרבר מן השמים, ואחרי שכל מנמת פניהם היתה, רק לרדוף אחרי הון ועשר וכבוד המדומה, ודנו כל המעשים רק כפי בצע הכסף שיש להוציא על ידם, מפש כחלב לבם ולא ידעו עוד להזקיר צדקת אחיהם ואהבתם לאמונת ישראל, אשר היתה עזה כמות, בעמרם בנסיון וקדשו שם שמים ברבים, אדרבה ודון לבם השיאם, לשפוך בוז והמה עליהם באמרם, שדמם בראשם, באשר שרק ערפם הקשה ומצחם הנהושה פעל כל זאת שלא רצו להטות אחרי רבים, לכן חשבו שעת לעשות לצעירי בני עמם, אשר לא ידעו איזה דרך יבחרו, וגם האמונה ומנהגי הדתיים שלמדוט אבותיהם ומוריהם עוד לא הכו שרש כל כך בלבם, כי מי ינוד להם ומי יתמוך בידם כבוא גם עליהם השוד והשבר, הלא טוב הוא לאנסם בכל מה ראפשה, להנוד מאחרי דתם, למען לא יתפשו בעון אבותיהם ולהצילם מן הצרות והשמדות הממששות ובאות !

ואם נשים נגד עינינו אלה הסבות, בודאי נמכים עם מה שאמר הכם אחר מחכמי האשכנזים במאה העברה, והאמאן שמו, שאין לנו נס גדול בעולם ככל אחר ואחר מן היהודים אשר עודנו מהויק בדתו, ולפי דעתו מופת זה גדול מאד מתיבת נח וקריעת ים סוף וכשאר אותות ומופתים שנעשו לאבותינו מימי צאתם מארץ מצרים; ובאמת מי נוי אשר שתה מיד ה' את כוס הסתו אשר שתה ומצה את קבעת כוס התרעלה זה אלפים שנה, באשר שבמעט בכל דור ודור הרימו אומות שונות סוד עליהם להכחידם מגוי ורק תורתם הגינה באדם; ויותר מזה יש להפליא הפלא ופלא, באשר ראינו שבכמה תקופות גם ידי מורי העם וראשיהם לא עשו תושיה, פעמים מקוצר רוח ועצבת לב ונפש נכאה, ופעמים מתוך שרעתם נסתלפה ע"י מראות ופעולות שונות, ועי"כ שגו ברואה פקו פליליה. הנה הלילה לי להקל בכבודם של אלה התמימים והישרים בלבותם, אשר בודאי היתה כונתם רצויה, כי השקה נפשם להרים קרן ישראל ולהרביץ תורה בקרבם, אמנם אחרי שנתערבו בגוים וראו מעשיהם הרגילו ברבות הימים לבחור בפרטי מנהגיהם כדרך של אומות אשר הורקו מכלי אל כלי ולקבל ג"כ דעות של המון עם, אשר לא מצאו בהן און לפי דעתם, וביחוד, מפני שנראה להם, שגם חכמי האומות הסכימו פעמים בזה עם האנשים מן העם בלי לדעת, שקצתם לא עשו זאת רק מפני שנכשלו גם עמהם וכאדם עברו חקי התבונה, וקצתם מחמת יראה, שלא רצו להתנרות בהם או שבגאון לבם השיבו את ימינם אחר, בהשבם, שהמון עם אינו כראי להאיר עיניו ולגלות להכמה אוניו, ומטעם זה גם בני עמנו לא היו נוהרים ללמוד מהם איזה דברים שאינם כפי רוח היהדות, כי מי צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ומי האיש אשר לא ינסה, לעשות כמשפט האנשים אשר בקרבם הוא יושב, אם יהשוב בלב, שאפשר שיש בו תועלת או תוצאות לסכנה או למקרה רע, ואף שאבותינו ההויק בתסם עד דרכוכה של נפש והיו נצמדים לאמונתם, ורק חקי התורה ומה שנמסר להם מימים קדמונים היו להם לעינים בכל עת וגם דקדקו מאד במצות והיו נוהרים בקלה כהמורה, הן במצות עשה הן במצות לא תעשה, פעמים לא שערו בנפשם, לבחון היטב בפרטי הדברים, לדעת אם הם מתנגדים לדתם או לא, ומתוך כך באו ללמוד מן הגוים סביבותיהם שני דברים זרים ומכוערים, אשר לא לתפארת הם לנו, האחד אמונות טפלות, והשני אי סבילות נגד דעות החכמים אשר יצאו מקרבם שאינן כפי התורות והרעיונות השגורות בפיהם או שנתקבלו להם מכבר, ומשניהם יצאו תקלה.

הן אמת שהו"ל לא העלימו עיניהם ממה דכתיב ובהקותיהם לא תלכו ודרשו את הקרא כדרכם כרי להוציא כל מה שנכלל באזהרה זו ואסרו לנו כמה דברים משום דרכי האסורי, כמבואר בהרבה מקומות בתלמוד — ורבים נזכרו בתוספתא (שבת פ"ו), והרחיבו ג"כ האיסורים משום לא תנהשו ואזהרות כיוצא בהן, — בכל זאת לא הצליח בידם, לעקור את האמונות הטפלות, שלמד העם מן הרומיים או מן הפרסים שהיו בבבל ובפרט בעת שעלו האמנושים שם לגדולה, או משאר אומות, וברור הדבר שהשתרלותם לא עשתה פרי, מפני שרעתם של חכמי התלמוד לא היתה שוה בענין זה. הנה מצינו לאיזה חכמים שרצו לעמוד

בפרץ, למען לא תפשה עוד מספחת זו בעם, כגון רב שאמר (שבת ע"ה:) הלומד דבר אחר מן האמנושי חייב מיתה, והכחיש ג"כ בפעולת המולות באמרו (שם קנ"ו.) אין מול לישראל, אף שיש ללמד מזה, שסבר אבל לשאר אומות יש מול אין ספק שכונתו היתה לבטל אמונה זו לכה"פ מקרב בני עמם, כעין זה שאמרו (בפסחים ק"י:) בענין זוגות כל דלא קפרי לא קפרי בהדי, ומרבירי ר' יוחנן משמע שהכחיש לגמרי בפעולת המולות, אמנם ר' הנינא, אף שהוא סבר שאין ממש בכשפים (סנהדרין ס"ז:) וקרא למעשים נפלאים, שנתפשטו בספורי המון עם, מלין בלי דעת (ע"ז ל"ה:) אעפ"כ הולק על רב ור' יוחנן ואמר (שבת שם) מול מחכים מול מעשיר ויש מול לישראל, ונראה שבא לכך מפני שרבים של חכמי האומות ההזיקו בדברים כאלה או שעשו כאלו האמינו בהן, וכמורו כמה אמוראים שהיו פוסחים על שתי הסעפים בענין זה, ויש מהם נראה באמת השבו שיש בהן פעולה, ולדוגמא המאמרים (בפסחים ק"י והלאה) ועוד בכ"מ, ובעקר הדבר אין לומר שהוא נפלא כל כך, כי בימיהם לא עלתה עוד בודי הוקרי הטבע, לאלות תושיה כדי לפרש מראות הטבע וכחותיה ופעולתיה, וכל השערותיהם אין להן מקור בנסיון, אמנם ע"פ רוב בחיזיונות שוא, באשר שרוה המרמה התעה אותם להפש אחר נסתרות ולמצוא בכלן מופתים ונפלאות, כי כך היא דרכן של בני אדם, שבמקום שלא השכילו לפתור ההידות ולברר מקור הדברים, שנתחדשו לעיניהם, והסבות אשר גרמו אותם, בקל יבאו לידי דעות זרות והזיות ורעיונות המדומות ודומיהן, וביהוד האנשים אשר תכונת רוחם מסוגלת לכך, להעמיק בנסתרות ומעשה נסים. אמנם לא כאלה חלק יעקב כי אנו מאמינים בהשגות הבורא, א"כ אין מקום לדעות הללו, ובפרט שהתורה אסרה לנו כלן, אבל שבשעת כיון דעל על, ויותר מזה שקצתם רצו למצוא היתר למעשה תעתועים כאלה. וכמו כן אין ספק, שפעמים נתנו ג"כ איזה מאמרים שיצאו מפי הראשונים יד לבעלי הזיות, לתלות בהם, כגון אמרם במשנה (שבת פ"ב) המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני גוים מפני לסמים מפני רוח רעה וכו' פטור, ורצו להביא רא"י מהלכה זו, שגם התנא השב שיש ממש בפעולת רוח רעה, ובאמת זה אין כונתו רק שבא להשמיענו, שמי שעומד עוד במצב גרוע כזה ומתירא מפני רוח רעה ובא מתוך כך לידי עברה לכבות את הנר פטור, מפני שלפי דעתו ה' בסכנה ופטור כמו בשאר דברים שעשה משום סכנה⁽¹⁾ וכמו כן פ' רש"י (ב"ק ב') אמרם אדם אית לי מולא שיש בו דעת לשמור את נפשו, אבל כמה חכמים ובפרט בדורות שאחר התימית התלמוד פירשו הדברים בכתבם. וזה מפני שלבם ה' נוטה להזיות ונפלאות כאלה, ומתוך סבות הללו נתפשטו כמה מנהגים גרועים והבלי שוא בקרבנו, ובצדק התאונן הרב ההכם בעל דור דור ודורשיו (ח"ד) על הנאונים, שנראה שלא יצאו בזה ידי חובתם, אף שהי' להם כה ורשות לבטלן, וכמעט נראה שלא רצו להלחם נגד מנהגי המון עם, לכן השתדלו למצוא טעם כדי להתירן, אף שהן נגד רוח היהדות כגון כפרות בעי"כ וכמה דברים שנהנו ברה"ה, שיש בהם

⁽¹⁾ ודוח רעה שנאמר כשאלו אינו רק ענינו הלכ ומורח רוח.

משום גיהוש והרבה דברים כיוצא בהם. ואף אם נאמר, שהזמן גרם זאת מפני שגם בימיהם לא עשה רוח ההשכלה היל בתכמת הטבע, עכ"ז הי' להם לשום אל נפשם, האין כוונה התורה לשרש אחר אמונות טפלות ועוד שלא השו, שע"ז ירד כבוד התורה, כי מה יאמרו האנשים אשר ישפטו הכל כפי שכל הפשוט, אבל לא נתחנכו בדתנו, כדי להנות סיגים מכסף, לדעת שכל אלה דברי הלוטות אינם לא דברי תורה ולא דברי קבלה ולא מסורת זקנים, רק שנספחו עליהם ברבות הימים, הלא הם יספקו כפים ויפצו פיהם לאמר: הוצאת האמונה שיאמרו מוזקקה שבעתים ואין בה שום התנגדות למחקרי חכמה? מה לתבן את הבר? איך נאחד האמונה במנהיג העולם בצדק וברחמים עם דברי הלוטות כאלה? ובאמת כמה תלמידים אשר לא שמשו כל צרכם באו מתוך כך לדבר סרה על מנהגי דתנו או שרוחם לא היתה נאמנה עמה, ביהוד אם אמונתם היתה להם לשטנה, בעת שהשתדלו, לעלות לאיזה גדולה בקרב העמים.

וכמעט נוכל לומר, שלא עמד חכם אחד לישראל סימי חתימת התלמוד כרבנו הגדול הרמב"ם, אשר לא נשא פני המון עם בשום אופן בענין זה. ואמר בפירושו, שאלה הרעות הן נגד עקרי אמונתנו והיה אוסר כל הסנהגים המסתעפים ממנה ולא רצה לתלמוד זכות אף על אחד מהם, אמנם בימי הבינים נתרבו מדי תפל כאלה ע"י הרדיפות והשמרות, אשר כמעט לא פסקו באיזה תקופות, עד כי לא היה לבני עמנו מנוח לכף רגלם, והצרות שנתחדשו בכל עת נתנו להם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש, והן הן מקור הזיות וחזיונות שוא כידוע; וביותר בראותם שהם בזויי נפש ומתעבי גוי השבו, ששתם תפלתם והי' סר מהם ע"ב באו להשתמש ג"כ באמצעים, שלמדו מבעל הזיה, כדי לעורר הרחמים, ופחדו פחד לא הי' פחד, ובכל דבר של מה בכך היו דואגים, שמא יזיק אותם. ועי"ז נרכא רוחם וגם השכלהם ירדה עשר מעלות אחורנית, וגם חכמהם ומצדיקי הרבים נכשלו בקרבם. מי לא ישתומם בקראו איזה ספרים שנתחברו באותן התקופות, הנה בהן נרשמו פעמים כמה רעיונות ותורות נשגבים, אשר יתנו עדיהם על טהר לבם של המהברים ועמק חכמתם, וכמו כן על גרל כהם בחקירה ובעיון ובהוצאת דבר מתוך דבר, ובתוך כדי דבור נמצאו דברים אשר כמעט נוכל לומר, שאין השכל ורוח האמונה סבלם; ולדוגמא נזכיר את ספר חסידים שו"ל בתחלת מאה הי"ג למספרם, כמה מעלות טובות כפולות עלינו להמהבד אשר הוציא מפיו כמה רעיונות עמוקים וישרים בענין אהבת אדם ועשה משפט וצדקה במר"ט עם בן ברית או עם מי שאינו בן ברית, רעיונות ודעות מדותיים ומוסריים, שעליהם ישפוט השופט, שהם עומדים ברומה של ההשכלה. וספר זה בודאי יהי' לנו לתפארת, באשר שבעת ששרי האומות היו משפילים את האנשים אשר עמדו תחת ממשלתם, להיות להם לעבדים, ומי שלא הי' ממשפחה מיוחסת נמשל כבהמות נדמה, הורו חכמי ישראל שיש להוקיר את האדם באשר הוא אדם ואין להגרע מוכיותו בעבור שהוא חסר מנוע אחר או מאומה אחרת או שדרתו שונה כדתנו. אכנס המהבד הוריד ערך תורותיו הרמות ע"י דעות טפלות והבלים כיוצא בהם, שמצאומקום בספרו, הוא סמלא את העולם בשרים ורוחות רעות והגה אימה מפניהם והורה כמה סגולות, שאינן רק רעות רוח ומעשי

תענועים, שבהם התעה את עצמו, ואוסר כמה דברים משום ניחוש ועין הרע ודומיהם, שכל השומעים יצחק.

וכמוהם החשיכו בעלי ח"נ אור פני היהדות, כי גם ספריהם מלאים דברים כאלה כמו סגולות ע"י שמות והפלה למלאכים ולפרטי מדותיו של חקב"ה וכהנה הרבה שהן תולדות הרוח המרמה, בעברו את גבולו, ומה לנו לפרט, וגם בעלי ח"נ המתפלספים לא תקנו מה שקלקלו אנשי בריהם, כי מה שהיו מלמדים לבני העם בחכמת אלהות לא הי' מוכשר לעורר אהבת ה' והבטחון, יקוי ה' אשר יקראו את מאמריהם לא יהליפו כח, רק אם גם תכונת לבם מסוגלת לדעיוני הויה, וכמו כן לא יצאו החכמים, אשר הלכו בעקבותיהם, ידי הובתם, ובפרט במאה ה"ט, כאשר נתפשט המנהג, שמורי העם, אשר משמרתם היתה, לבשר צדק בקהל רב, שהשתמשו במושגים של המתפלספים בימיהם, אשר אין רוח בהם, וגם המון עם לא הבינו אותם, לכן לא היו דבריהם נשמעים לתכלית חזק האמונה. אדרבה פעמים היו לזרע בעיני העם וקצתם היו מבזים אותם כמו שיסופר לנו (נרעמץ קורות היהודים הלך ח' 432 בית תלמוד ח"ב 117), כשדרש הכס אהר אשר הפריז על המרה בהשתמשו בדרשותיו בדרכי המתפלספים והרבה לדבר דברים סרי מעם, עמד אהר מבני קהלתו וקרא לו: הרבה פעמים הייתי בסכנה גדולה, מפני שלא רציתי להמיר את דתי, הכוני פצעוני עד השאירוני המכים מת לפי דעתם, וכל זה סבלתי על אמונת שמע ישראל. וגו' אבל על האמונות והדיעות אשר הצעת לפנינו לא רציתי למסור את נפשי, ור' היים אבן מוסה אמר על הדרשנים שבזמנו, שיש סכנה לבעלי בתים לשמוע את דבריהם.

מכל האמור יש ללמוד כמה גדול כחה של היהדות, כי לא לבד כל כלי יוצר עליה לא הצליח, אלא שהיא עוררה את לב העם להחזיק במסורת אבותם ובמורשה קהלת יעקב, בעת שכמה דברים היו גורמים להתעוות מדרך השכל, ואפס קצתו עברו תורות הלכו חק הפירו בריה, אמנם רוח העם בכלל שמר את משמרתו, לבל יפלו ברשת זו טמנו להם מאורעות הומן, וכאשר סר הענן והערפל מעל פני הרקיע וזרחה להם מעט שמש צדקה, נתפתחו הרצבות כסלות ונתרו אגרות מוטת, כי כמו אנשים אשר רוח בהם והתאזרו כנבור הלציהם, להרים המכשולים ולתקן את המעות, ומטעם זה בטהו ג"כ מוריני וחכמיני ברוח העם באסרם: הנה להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, והתירו לנו להתפלסף בעניני האמונה ועקריה, וקצתם כמו ר' סעדיה גאון והרמב"ם והנגררים אחריהם אמרו: שמצוה היא למי שחלק ה' הכשרונות הנצרכים למחקר חכמה, לדרוש היטב ולבקר בבקורת שכלי בדבר האמונה, למען יאמנו ע"י הראיות והמופתים הכללים והעקרים, שנתקבלו לנו בחכמת אלהות וגרמוז בתורה ולקרבתם לשכלנו, לדעת שהם מסכימים עמו בכל ענין; והביאו ראיות ע"ז מן כמה כתובים, ובפירוש אמר ר"ם גאון (בספרו האמונות והדעות): אל תאמר, איך שיהיה הלא כמה חכמים נכשלו ע"י חקירותיהם ובאו לידי כפירה, דכמו שאין לומר שהולכי מדרביות ויורדי הים באניות מתהייבים בנפשם, אם קרה להם אסון מתוך שהכניסו את עצמם בסכנה, כך אין לאסור ההקירה לחכמים מפני

שקצתם באו עי"כ לאפיקורסות, ודעת לנכון נקל, שגם רעיון זה מורה על רום מעלות תורתנו ודתנו. אך בימי הבינים נתמעטו הלבבות ונהשכו מאורי אור דעות נשגבות הללו. וכבר העירו חכמי דברי הימים שבתקופה זו הלכו משפחות הארמה בכמה דברים אחרוני. הנה בימי קדם, כאשר עברו הגוים את אליליהם ע"פ רוב לא היו שונאים כל כך את מי שלא האמין בהבליהם או שהדש לו שטה חדשה בדבר האמונה, וגם ראשיהם ומלכיהם לא דברו אותו משפטים ולא הרשיעו אותו אם לא שהיו חוששין, שיצא מזה תקלה לענינים מדיניים¹) וגם השמדות שגזרו על ישראל, רבם לא היו אלא מטעם זה, וכמעט לא מצינו שמסבת איסבלנות נהפכו לאכזר למי שאינו מהזיק בדתם. אמנם בימי הבינים נתפשטה הדעה, שמצוה היא להעניש את כל מי שמטיל ספק מתוך הקירותיו באיזה דבר, שהורו חכמי הכנסיה או מי שיפרש לו הרברים בענין אחר, ולהכותו מכת בלתי סרה, וכל המרבה לרדוף אלה המתנגדים יעשה נחת רוח לבוראו, וידענו שבאלקאראן וברוב הספרים שנתהברו מן חכמי הגוים שבאירופא בעת ההיא נאמרו ונשנו אלה הדברים, וכלם רוח האיסבלנות שוררה בכל כלליהם ופרטיהם, ורבים הללים הפילו וכמה מלהמות ומריבות נתעוררו על ידו, ובפרט באשר שכדני האומות הורו, שהוא מוטל על המלכים ורוזני ארץ, לענות מתנגדיהם בשטתם הדתית בענוים קשים, למען יתורו על פשעיהם וישובו מדרכם, וכמו כן אם עבר על אחר, שהיתה לו משמרת כהונה, רוח קנאה וקנא איזה איש מבני עדתו, שיעזרו לשוטרי הכנסיה, להביאו למשפט, למען יחוקר הדבר היטב, אם להיזב אם לפטור אם לשבט אם לחסד, והם נתרצו לכהניהם בזה, מפני שלפי חקי רוב המדינות, רכוש הנאשמים היה להם לשלל, וכבשורה טובה היתה להם, בשמעם שנתחייבו איזה אנשים בב"ד של מורי הדת על הטאים כאלה. אמנם גם גדולי ישראל השבו פעמים, שמצוה היא לגזור עונש על ההכמים אשר נטו בענין מה מקבלתם או מפירושי העקרים שנתפשטו בקרבם והיו מנדים ומחרימים אותם, כדי לגזור גזר, ואף שלא מצינו בשום מקום שנברה עליהם קנאת הדת, לעשות כמעשי אכזריות של שופטי הכנסיה שבימי הבינים, וכן אין ספק, שכונתם היתה רצויה, כי לא היה את נפשם לדרת באף העומדים תחת דגלם או להטיל אימה יתרה על ההכמים המתפלספים או להעשיר את עצמם עי' ממון ענושים, באשר שאסור להם לשלוח יד בבזה, ולק מראגה, שלא ירבו מהלוקות וכתות בישראל, באו לרדוף את מי שנוקתה בו אפיקורסות לפי דעתם, עכ"ז לא היו מעשיהם כפי דין תורה, כי כל זמן שלא הורו מתנגדיהם לעשות (עיון מאמרי שני פרנסים טובים וכו' באוצר הספרות הלק ב') ולא הכינו את לבם, להדיח את בני עמם מעל אמונתם, וכל הקירותיהם לא היו רק לתכלית עיונו בלבד, בודאי היה להם להכמי הדור להתנהג עמם במתינות, כי התורה דרכה דרכי נעם, וביחוד בראותם, שלא בזדון או במרד ומעל עשו זאת, וגם אין כונתם לפרוע פרעות בישראל, אלא מפני שלא יכלו לשלוש ברוח החקירה והבקרת, שנוססה בקרבם, לכלוא את הרוח, לא היה להם

¹) וגם סאקלזשעס: דון לפי דעת רוב החוקרים מעמשים מדיניים.

לומר כפירה לכל אשר יאמר המון עם כפירה או לגרשם מהסתתפה בנחלת ה', וברור הדבר, שפעמים ה' להם דרכם של כהני האומות לעינים, אך לא השיבו אל נפשם, כי לא תהיה תפארת אמונתנו על דרך זה, כי לא הבינו זה כהרי זה, ראשי הכנסיה נתנו היתותם בכל הארץ, מפני שיר המלכים והשרים היתה עמם, ומי יאמר להם: מה תעשו או מי יכול לדון את מי שתקיף ממנו; לא כן מורי ישראל, גם בזמן שקבלו פרנסות מן הממשלה, לא היה כהם אלא בפה או באמצעים מוסריים, על כן הרהיבו השחצנים לדקק עמם כחוט השערה, שנגות נעשו להם כודונות, ובהפריוז על המדה אחת או שתיים נשאו שמע רע עליהם וקראו להם אנשי ריב ומדון, אשר דרך סבלנות לא ידעו, ולא השתדלו לעצור בנפשם ולרעות את עדתם במקל נעם, ועי"כ דבר קל היה להם להאנשים אשר נכשלו בשנכנסו לפרדם, למצוא תאנה, להפרד מהם ולהלך עמם בחמת קרי, וקצתם המירו את כבודם ונהפכו לעין לבני עמם ודברו סרה עליהם ועל תורתם.

אלה הדברים אשר ערכתי פה יורו לנו, שאם אירע באיזה תקופה שכמה אנשים יצאו מכלל ישראל או שפשתה מספחת האפיקורסות והמיניות גם בקרב הכמינו, ונראה כצרעת ממארת בבית ישראל, לא על אמונתנו ולא על הקי תורתנו יש להתלונן, כי הן לא נתנו מקום לרדת, כי צרופה אמרתם מאד וכל משפטיהם אמת וצדק, וכן אין להתרעם על התלמוד ועל ההכמים, אשר גרסה נפשם לתאבה אל משפטיו וההלכות ומשא ומתן שנכללו בו כי הם הגינו בעדנו, לבל יעבור עלינו כלל בצוק העתים. אמנם הקורות והתלאות אשר מצאו את בני עמנו מיום הגלו אותם מעל ארצתם הן הן מקור הסבות המסובבות כל אלה. וכן במקום שגם מורינו וזקנינו שגו כאדם, הלילה לנו לומר, שהקולר תלוי על צוארם, כי בכל עת היתה תאות לבם והגיונם להגדיל תורתנו ולהאדירה, ובכל מאמצי כהם השתדלו להרים קרן ישראל, אך פעמים גברו עליהם מאורעות הזמן, או שדרכי העמים סביבותיהם הטעו אותם, לכן לא השכילו בכל ענין לבחור באמצעים הדרושים להפציהם או שלא השתמשו בהם על אפניהם. ועם כל יתרון הכשר חכמתם וגודל תשוקתם לעמוד בפרץ, הפץ ה' לא הצליח בידם, להבוש הנשכרת ולחזק את הנהלות ולהשיב את הנדהים ולבקש את אובדים, וגם אהבתם וגם קנאתם לה' לא עמדה להם, לרפאות על שבר בת עמם. וכל מי שיודע תולדת ישראל בארצות פוזריהם, יודה על האמת ויאמר, שע"פ רוב הפליאו לעשות חיל, וצרכי העם לא נסתרו מנגד עיניהם והבינו ג"כ מה שהשעה צריכה, ועלינו לתת שבה והודיה להכמי הדורות, וכמעט על כלם נוכל לומר, שאנשי מופת היו, כי הם שמרו דרך ה' והקדישו את כהם ואת ימי חייהם לתורה ולתעודת ישראל ומעשה צדקתם הכה שרש למטה ועשה פרי למעלה; ואם הודעתה, שקצתם שגו ברואה באיזה זמן, הלילה לי למעט בכבודם של אלה הצדיקים והישרים, אשר קטנם עבה ממתני והיו מוכנים בכל עת, לעמוד בנסיון. אמנם אחרי שהתורה צותה לנו לדרוש לדעת קורות הדומים ואת אשר ספרו לנו אבותינו, כדכתיב וזכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, וידוע שכל מי שהוגה בדברי הימים נתעורה, לבקר אחר

פרטי המעשים שנעשו ומורשי לבם של האנשים הוקמו על לדעת אם כשורה עשו בכל פעם ופעם או אם לא נראה בהם שמץ דפי, כשגנה שיצאה מלפניהם. ומי האיש אשר יש לאל ידו לכלוא ברוחו בלי לשפוט את אשר נעשה תחת השמש בדורות שלפניו, אין ספק שגם זה ענין טוב נתן ה' לבני אדם, כי הקירות כאלה יועילו להבין תעודת דור ההוה ולדעת הדרך, אשר יתכן, ומה לקרב ומה לרחק ודומיהן. וכל מי שישים את לבו על הענין אשר הצעתי, יבין שארבעה אבות נציקין הן שעל ידם נכשלו כמה אנשים מבני עמנו ברבות הימים, על כן תעודתנו היא, להשתדל לכל יהי היופי נעדר בעבודת הבורא, לבל יעבור חלודה על אפני רגשי לאומיות בקרבנו, כי רוח החיה בכל האופנים ובסר מעלינו רוח הלאומיות תאבד תקותנו בתעודת ישראל ותחתיה יעלו מחשבי גואש; וכמו כן חוב עלינו לשרש אחרי הבלי שוא ואמונות מפלות, ולהשמר ממעשי אי-סבלנות, למען לא יחלל כבוד התורה, ואלה הם ראשי פרקי תורת ההנריך כפי צרכי זמננו, ישמע ההכם ויוסיף לקח להבין החובות המסתעפים ממנו.

הן אמת שהתורה אינה צריכה לתשועת בני אדם, כי שפת אמת תכון לעד, וגם אמונתנו בתקיים לנצח אף אם ירבו משטניות ומקטרגיה, אך עלינו להכיר מקור השגנות והסבות, שממנו יצאה תקלה כדי להגין בעד דורנו, ע"כ חלילה לנו להתרפות בעת שנראה שנתמעטו הלבבות ונזדקנה האומה, וכמו שאמר התנא: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות בך מתאוה הקב"ה למעשיהם של צדיקים ולהשתדלותם לכבוד התורה, לתקן המעות ולפלס נתיב לרוח דעת ויראת ה' הנוססה במצותיה ואמרותיה כדי לזכותם וכך עלה במחשבתו יתברך שעצתו תקום על ידי מפעלות תמימי דעים.

פה מזהארן ה"י אדר שני תרמ"ט

